

Iz početka češke znanstvene književnosti.

K petstoletnici smrti Tomáša ze Štítného.

Spisal dr. Eugen Lampe.

„Bil je ob času kralja Václava češkega tretjega¹⁾ spoštovan gospod, Tomáš ze Štítného, dober pisatelj, v svojih letih čaščen in v plemenitem življenju vztrajen do starosti. In ko je bogomiseln in pokojno živel na svoji trdnjavi, zložil in razložil je te knjige v češkem jeziku, sicer v drugih besedah, v našem času neobičajnih, ki se pa nahajajo v stari češki govorici, katere boš razumel, ako jih večkrat čitaš. In ker je bil tudi razuma bistrega, govori z besedo zalo in milo. V teh knjigah se je držal pisma svetega starega in novega zakona in svetih učiteljev, in jih je razdelil v tri knjige. A na mnogih mestih in posebno ob začetku imajo učene in visoke misli za one, ki so življenja in mišljenja k Bogu povzdignjenega in kateri imajo o Bogu višje spoznanje, kakor navadni. Zato pa, komur bi se zdele izprva težke in nelahke, ne zdvomi; zato pretrpi skomine in to ostrost, kakor onega vina na oni svatbi, ki se je dalo najprej, potem se ti bo okusnejše, milejše dalo. Ali kakor učencem v šoli pravijo: Na lahko prebrano enkrat, ugaja; a desetkrat prebrano, se bolje razume ...“

Tako se začenja uvod, katerega je napisal prepisovatelj v budyšínskem rokopisu h knjigam moža, ki ga smemo imenovati začetnika češke znanstvene književnosti. Ker je ravno letos petsto let, odkar je umrl, in ker je živel ob meji dveh glavnih dób češke zgodovine, neposredno preden se je vnela husitska verska borba, posvečujemo mu tukaj skromen spomin.

Kakor povsod, začenja se tudi pri Čehih književnost s pesništvo, katero zajema svoje

¹⁾ Navadno imenovan Václav IV. (1378 - 1419), sin Karola IV. Václav III., sin Václava II., ki je bil l. 1306. umorjen v Olomucu, ni bil kronan za češkega kralja.

misli iz verstva. Potem nastane zgodovino-pisje, in šele pozneje se začno razvijati znanosti. Pri Čehih do konca štirinajstega stoletja ne moremo govoriti o znanstvenem slovstvu. Češke glose k besednjaku „Mater Verborum“, katerega postanek stavijo v leto 1202.¹⁾, pač niso znanstveno delo, ampak le pripomoček za umevanje latinščine, ne gledé na to, da jim novejša kritika odreka starost in jih stavi celo v devetnajsto stoletje. „Knjha starého pana z Rožmperka“ († 1347) je sicer važen spomenik staročeških pravnih običajev, a se ne more imenovati prav znanstvena knjiga. „Rád prava zemského“ (1348—1355), ki je bil spisan najprej latinsko in prosto preveden na češki jezik, tudi ni izvirno znanstveno delo. Zato ima pač prav František Stejskal, ki imenuje v ravnokar izišli izdaji Tomáševih „Řeči besedních“ Tomáša ze Štítného prvega znanstvenega pisatelja češkega.²⁾

V Čehih se je znanost gojila že davno. Veliki dobrotnik češkega naroda Karol IV. (1346—1378) je ustanovil prvo vseučilišče v srednji Evropi l. 1348. Na tem vseučilišču se je seveda poučevalo le v latinskem jeziku, in imelo je čisto mednarodni značaj. Učenjaki in dijaki so se zbirali tam iz sosednih nemških dežel, celo iz Francije in iz Anglije so prihajali v Prago učenjaki in učenci. A to ni škodovalo češki narodnosti, ampak ji je mnogo koristilo. Saj je takrat znanost imela edino v latinščini oni jezik, ki je bil sposoben, da jo točno izrazi in razširi. Drugi

¹⁾ Pypin a Spasovič: „Historie literatur slovan-ských“, přeložil Antonin Kotík. V Praze 1882. II. 293.

²⁾ „Duchovní knihovna“ v Brnu je priobčila letos v spomin petstoletnice Tomáševe smrti njegove „Řeči besední“, katere je po budyšínskem rokopisu pripravil za tisk František Stejskal, kooperator na Král. Vinohrádih. (Ročník XXI., číslo 2.)

jeziki so bili še neoglajeni in manjkalo jim je znanstveno določenih terminov, brez katerih se veda ne more razviti. Praga je postala kulturno središče za celo srednjo Evropo. Zakladi znanosti so se zbirali tam ob bregovih Vltave, in iz njih so zajemali Čehi, dasi v tuji posodi, vse, kar je bila dotlej dosegla omika zapadnega sveta.

tudi med preprostim ljudstvom v njegovi govorici. To prepričanje je imel zlasti Jan Milič († 1374), slavni cerkveni govornik, kateri je prostodušno in odkritosrčno v svojih govorih bičal vse slabe strani tedanje družbe. Tudi Hus poznej ni ostreje nastopil proti zlorabam, ki so se pokazale tuintam v cerkvenem življenju; a Milič je znal opravičeni

Pri šahu.

Ta napredek splošne omike je povzdignil češko samozavest. Ko bi ne bile nesrečne husitske vojske razdrle velikega dela Karola IV., bi stal danes češki narod v središču Evrope pač v čisto drugi narodni sili, kakor stoji dandanes! . . .

Kmalu so se našli možje, ki so spoznali, da ni dovolj, ako se znanost goji samo za učenjake na vseučilišču v latinščini, ampak da je treba znanstvene pridobitve razširjati

srd proti istinitim napakam združiti s cerkveno pravovernostjo, česar Hus čez nekaj desetletij ni več znal. Milič je kot duhovnik bil v cesarski pisarni in imel velike dohodka pri cerkvi sv. Vida v Pragi. A spoznal je, kaj je v njegovem času najbolj potrebno. Odrekel se je svoji službi in se posvetil popolnoma češkemu cerkvenemu govorništvu. Izpočetka ni imel mnogo poslušavcev, a „njegov silni duh, ki je žarel iz njega v

božji milosti¹⁾, je kmalu pokazal svojo moč nad poslušatelji. Govoril je po tri- do štirikrat na dan, učenjakom latinsko, ljudstvu češko; nemščine se je naučil šele v poznejših letih.

Ta veliki in oduševljeni cerkveni govornik je zbudil Čehom pisateljski dar Tomáša ze Štítného.

Štítné, rojstni kraj Tomášev, je vasica počáteckega okraja, ki je l. 1890. imela 390 prebivavcev v 59 hišah. Župnijska cerkev je bila v Žirovnici, pet četrti ure daleč. Je li bila tam takrat tudi šola, ni dokazano. Sicer je že takrat zahtevalo cerkveno pravo, da mora biti pri vsaki župnijski cerkvi tudi šola, vendar se je Tomáš v svojih spisih nikjer ne spominja, ampak pravi, da je od svojih starišev dobil prvi pouk v pisanju. Bil je iz viteške rodbine, katera je imela v posesti polovico cele vasi. Ne vemo, kako je bilo ime očetu in materi. Tudi ime njegove žene nam ni znano. O njej vemo le to, kar Tomáš o nji piše svojim otrokom: „Videli ste, kako vas je vaša mati ljubila prav zastonj, dasi ji niste prej nič dobrega storili. Zato se vedno spominjate svoje matere, ker ona vas je lepo in v ljubezni vzgojila, gotovo z večjim trudom, kakor to delajo mnoge matere... Dasi je ona po božji naredbi šla s tega sveta, ne sme njen spomin in ljubezen do nje nikdar iti iz vaših src.“

Tudi rojstno leto Tomáševo ni prav gotovo. Erben in Hanuš sta stavila njegovo rojstvo v l. 1325., a po novjšem preiskovanju se je Gebauer odločil za l. 1331. Leta 1348. je šel Tomáš na novoustanovljeno praško vseučilišče. Poleg modroslovja in „svobodnih“ znanosti je poslušal gotovo tudi bogoslovje, ker ni verjetno, da bi se bil tako visoko izobrazil pozneje sam, ne da bi se bil učil od dobrih učiteljev. Sam pravi: „Rad sem čital o božjih rečeh, rad učitelja poslušal. in še mi je misliti o tem.“²⁾

Z vseučilišča se je vrnil na dom ter je po smrti starišev prevzel gospodarstvo. Imel

je dva sina in tri hčere; znani sta nam samo imeni Anežke in Jana.

Pa domače gospodarstvo na viteškem gradiču mu ni zadostovalo. Njegov bistri duh je hrepenel po znanosti in višji izobrazbi. Zato je hodil pogostoma v Prago k svojim literarnim znancem, in tam je poslušal cerkvene govore Miličeve. Njegova ognjevit beseda ga je navdušila, in kmalu je iskal njegovega prijateljstva. Kako rad je imel Tomáš Miliča, kaže ta prigodbica. Jan Milič je bil jako radodaren in je večkrat razdal vse, kar je imel, da bi pomagal revežem. Ko je videl Tomáš, da Milič prezeba, ker nima gorke obleke, mu je ponudil svoj kožu, ki je bil podšit z lisičjo kožo, a s tem pogojem, da ga ne sme nikomur darovati. Milič ni sprejel ne pogoja ne kožuha.

Ko sta v Třeboni pana Jan in Peter z Rožmberka ustanovila avguštinski samostan, je hodil Tomáš tja v knjižnico in tam proučeval bogoslovna in modroslovna dela svetega Avguština. Milič ga je nagovoril, da naj začne pisati v češkem jeziku. Najprej je prestavljal, pozneje pa pisal samostojno. Ko mu je umrla soproga, in so otroci odrastli, se je hotel popolnoma posvetiti samo pisateljstvu. Svoj imetek je dal v najem Zbyňku s Kamenice in šel v Prago. Zbyňek je bil pa slab najemnik. Ničesar mu ni plačeval, in slednjič je Tomáš s težavo rešil svojo posest, da ni zapadla kraljevemu fisku. Umril je l. 1401. v Pragi.

Bilo bi preobširno, če bi se bavil podrobneje z vsemi njegovimi spisi.¹⁾ Ozrimo se le na glavno njegovo knjigo „Řeči besední“.

¹⁾ Poleg raznih prevodov je Tomáš ze Štítného napisal sledeča samostojna dela: „Knížky o víře, naději a lásce“, „Výklad na Otče náš“, „Zdravas Maria“, „O trojím stavu lidském (panenském, vdovském a manželském)“, „O hospodáři, hospodynji a čeledi“, „O devítí stavích lidských“, „O trojím slavu onoho světa“, „O třech hierarchiích nebeských“, „Ostnech svědomí“, „O pokušení d'abelském“, „O 7 svátostech“, „O hříších“, „O šlechtnostech“, „O základních ctnostech“, „O sedem šlechtnostech, jež bojují proti sedm úhlavním hříchům“, „O sedm dářích Ducha sv.“, „O osmeru blahoslavenstva“,

¹⁾ Pypin a Spasovič, tam 310.

²⁾ „Duchovní knihovna“ XXI. 2. Str. 8.

Tomáš ze Štítného je deloval v smislu one vede, ki vidi v vseh znanostih celoto. Središče te celote je bogoslovje, ki se po modroslovju veže z vsemi drugimi vedami. Zato med vedami ne more biti nasprotstva; saj vse izhajajo iz enega vira večne resnice. To je vodilna misel onih velikih školastičnih del, ki obsegajo vse znanstvene pridobitve tedanje vede v enem sestavu. Moderni duh se je razdelil v stroke, in vsak preiskovavec gre svoja pota, ne da bi se zmenil za drugega. Školastični duh pa je bil duh enote. Vse, kar je dosegel, je spravil v zvezo s svojim zistemom. Tako so nastala ona velika dela, ki so znana kot „Summe“ („Summa theologica“ ali „Summa philosophica“) — res orjaški spisi, ki so občudovanja vredni samo zaradi svoje enotnosti. Najslavnejša med temi je „Summa theologica“ sv. Tomaža Akvinskega. Tolika jasnost besede, ostrrost dokazov, taka prozornost celega sestava se pač ne najde v nobenem drugem modroslovnem zistemu. Školastik začne z Bogom in premišljuje njegove lastnosti, potem pa preišče vse stvarstvo v razmerju do Boga, a tako, da pri tem izkuša prodreti v najskritejše tajne in v bistvo vsega stvarstva. Tako združuje vse znanosti z bogoslovjem. Školastični sestav ni le bogoslovna knjiga, ampak je enciklopedija vseh znanosti one dôle, v kateri je spisan.

Te velike znanstvene vzore je proučeval tudi Štítný, a pri tem je premišljeval, kako bi znanstvene zaklade odprl preprostemu ljudstvu. Školastiki so pisali samo za učnjake. Bila je to zlasti v poznejši dôle ponosna znanost, s katero so se bavili le izvoljenci. A ravno to je vedi sami škodovalo. Za znanost je vedno škodljivo, če se omeji na en sloj in zapre v šole. Odpreti ji je

„O desateru Božích přikázání“, „O 12 rádách“, „O dřevu moudrosti“. Krasne so njegove „Řeči nedělní a sváteční“, katerih se je komaj polovica ohranila do naših dni. Spisal je navod, kako se igra šah, preložil svoji hčeri „Zjevení sv. Brigity“ in slednjič knjigo „Řeči besední“, o kateri govorimo podrobneje. Rokopis budyšínský, v katerem so shranjene „Řeči besední“, je našel l. 1842. František Palacký v gersdorfski knjižnici.

treba pot med ljudstvo. S tem oživi tudi veda iznova. Sicer se pojavljajo zmote, a te izpodbujajo k odporu, k brambi, kažejo nova stališča, s katerih se dá ista stvar razmotrivati, in znanost se uglobi in utrdi.

Štítný pač ni mogel misliti še na splošno izobrazbo. Saj je moralo preteči še skoro celo stoletje, preden je bila l. 1468. tiskana prva češka knjiga — Guidona de Columna „Historie Trojanská“. Zato je bil njegov začetek prav skromen: Začel je pisati knjige za svoje otroke.

Ako prebiramo spise Tomáše ze Štítného, mora nas geniti ono presrčno ljubavno razmerje med njim in med otroki, katero odseva iz vsake besede. Svoje otroke je hotel v materinem jeziku učiti najvišjih bogoslovnih in modroslovnih znanosti. V vsem, kar podaje učeni svet z visokih stolic v sijajni latinščini, je hotel izobraziti svoje otroke v ponižni, takrat še popolnoma neolikani češčini. A ko govori svojim otročičem, govori hkrati celemu narodu, ki hrepeni po izobrazbi, a je še ne more doseči.

Tomáševe „Řeči besední“ imajo isto glavno osnovo, kakor jo opazujemo pri „Summi“ svetega Tomaža Akvinskega. Kar je akvinski Tomaž s stolic v Parizu in Neapolu razlagal učenemu svetu, isti nauk je češki Tomaž v ponižnejši obliki razlagal svojim „dítkam“. Dandanes se nam pač čudno zdi, ako beremo učen modrosloven napis, in pod njim prošnjo otrok: „Pověz¹⁾ nam to, milý tatíku²⁾!“, nato pa citate iz Aristotela, Platona, Avgušтина . . . Bilo je pač treba zbujati češke „dítky“ in jim težko znanost olajšati z ljubeznivo razlago: „A vy, mé dítky, pojd'te a slyšte mě, báznit'³⁾ Boží vás učiti budu.“

Pač je imel Štítný tudi nasprotnikov, ki niso mogli umeti, čemu piše svoje knjige češko in latinsko. „Zato pa godrnjajo in so nevoljni name prevzetneži ali neumneži, kateri vse grdé, ker sami ne morejo razumeti, da pišem češko. A kdo ve, komu bo to še kdaj koristno in kratkočasno v Gospodu?“⁴⁾

¹⁾ Povej. — ²⁾ Oče — ³⁾ Strahu. — ⁴⁾ Uvod: „Tuto již počívá . . .“

„Prevzetneži“ res niso čitali knjig Tomáševih, a tem rajši jih je prebiraló češko ljudstvo, kolikor so mu bile pristopne v rokopisih. Prišla je burja krvavih bojév v petnajstem stoletju in je pokončala mnogo čeških knjig. Todi Tomáševih spisov se je mnogo pokončalo, in le nekaj rokopisov je ostalo do naše dóbe.

Znano je, da slavitelji Husovi kaj radi prezirajo vse druge slovstvene pojave ob koncu štirinajstega in začetku petnajstega veka, da bi le Husa povzdignili in mu mogli pripisovati vso zaslugo za probujenje češkega narodnega duha. Zato pač ni odveč, ako tu kratko primerjamo Štítnega in Husa.

Največja sila Husova je bila v njegovi živi besedi, šele v drugi vrsti je vplival tudi s svojimi spisi, a Štítný ni bil govornik, ampak samo pisatelj.

Štítný ima pred Husom prednost časa in uka. Štítný je prvi začel znanstvene spise, in sicer najtežavnejše, za katere še ni imel terminologije noben živ jezik, ampak le latinščina, pisati samostojno v češkem jeziku. V češčini ni imel drugega pripomočka, kakor edino le prevod svetega pisma. On je začel torej znanstveno slovstvo, in šele trideset let za njim nastopa Hus s svojimi spisi. Gotovo so mu bili znani Tomáševi spisi, dasi jih nikjer ne omenja.

Tudi v vsebini spisov ima Štítný veliko prednost pred Husom. Hus je pisal svoje znanstvene spise v latinskem jeziku, a polemične in agitatorične v češčini. Štítný se je pa trudil, da bi za znanstveno razpravo našel pravi izraz in umljivo besedo v materinščini. Zato so z znanstvenega stališča spisi Tomáševi višje vrednosti, kakor pa Husovi. Tudi Milič se je dal često zapeljati svoji domišljiji, ko je žigosal zlorabe in npravne pogrške svoje dóbe, a Hus je postal tako

strasten, da je poleg tega, kar je bilo v resnici slabo, zavržel in napadal tudi to, kar je bilo dobro. Štítný pa je zmeren in vedno hladno razmišlja ter se skrbno varuje, da ne žali resnice. Bil je res previden in pravičen vzgojitelj.

Tudi v načinu dokazovanja je velika razlika med Husom in med Štítným. Hus v svojih latinskih spisih gleda le na to, da bi dokazal svoje osebno mnenje, ter rabi zato mnogokrat sofizme in osebne napade. Štítný pa sprejema iz bogoslovne vede najboljše dokaze, jih premišlja in poljudno razlaga. Zato so misli Štítnega temeljitejše, mirnejše in zrelejše.

V jeziku sta si toliko različna, da Štítný piše v najlepšem staročeškem jeziku, a Hus že v srednji češčini. Jezik Štítnega je pristrčnejši, milejši, a jezik Husov ostrejši in strastnejši.

Glavna razlika pa je v tem, da Hus zametuje katoliško dogmo, a Štítný jo ljubeznivo sprejema, čuva, brani in razlaga. Hus se je čisto udal Wicleffovemu nauku in je iz njegovih spisov sprejemal cele odlomke v svoje spise neizpremenjene, Štítný pa po školastičnem načinu citira nauke svetih očetov in jih sklada v svoj bogoslovni in modroslovni sestav.

Tak je Štítný, res vreden zastopnik znanosti in čistega domoljubja ob prvem začetku češke vede. Svoje „Reči besedni“ končuje s sledečimi besedami:

„Nič močnejšega ni, kakor je resnica. In v svetlobi resnice se bo spoznal vsak madež, ki ga ima neresnica, pokazal se bo v svojo kazen in silo resnice bo čutil. In zato blagor njemu, ki trpi zaradi resnice tudi preganjanje, ker, ko bo preizkušen, bo našel pokoj in tolažbo večne radosti v časti in hvali. V kar nam Gospod pomagaj. Amen.“

